

Воєнна повість осмислювала героїчний подвиг народу під час Великої Вітчизняної війни: «Ніч без милосердя», «Полковник Шиманський» *Василя Земляка*, «Листи з патрона» *Василя Козаченка*, «Рогозівські розповіді» *Анатолія Дімарова*, «З вогню воскреслі» *Євгена Гуцала* та інші. Повістярі осмислюють джерела мужності героя, глибоко проникаючи в його внутрішній світ, моделюють ситуації вибору, що постали перед ним за складних обставин життя. Головна ідея, що об'єднує ці твори, — утвердження моральної нездоланності людини на війні, поетизація її героїзму, захист загальнолюдських цінностей.

Актуально звучала *екологічна проблематика* в повістях «Журавлінка» *Михайла Чабанівського*, «Ковалі і карбівничі», «Килим на три квітки» *Ніни Бічуї*, «Літо дощів» *Богдана Сушинського*, «Рудана» *Наталі Кащук*. *Володимир Дрозд* у повісті «Люди на землі» із симпатією змальовує образи Семена Корбути, Олени Загірної, Василя Полоза, які щиро люблять рідну землю, вболівають за збереження довкілля. Їм протиставляється бездушний і користолюбний Джулай, байдужий до природи. Протестує проти браконьєрів, винищувачів природних багатств підліток Порфир Кульбака з повісті «Бригантина» *Олеса Гончара*. Він не сприймає жорстокості людини, яка вбиває лелек, душить гербіцидами жайворонків у степу.

Таким чином, проза 60—90-х років досягла значних художніх здобутків. Вона пройнята увагою до проблем людини, її духовних і моральних цінностей. Епіка розвивалася у річищі суспільно-філософського аналізу й синтезу дійсності. Художній світ набув поліфонічного виміру, герої зображувалися багатимірно. У багатьох прозаїків майстерно змодельовані складні людські взаємини і глибини душі особи. Таким же розмаїтим був жанровий репертуар прози.

Підсумуйте прочитане. 1. Під яким гаслом розвивалася українська проза 60—90-х років ХХ століття? До яких новітніх прийомів вдавалися митці у змалюванні світу? Схарактеризуйте стильові течії в українській прозі цієї доби. Аргументуйте відповідь прикладами з творів, з якими ознайомились. 2. Хто з прозаїків звертався до жанру новели? Які питання в ній порушувалися? Назвіть характерні ознаки новели 60—90-х років. 3. Що покладено в основу новели «Скупана в любистку» Євгена Гуцала? Які жанрові різновиди повістей витворили Григорій Тютюнник, Борис Харчук, Анатолій Дімаров? 4. Розкажіть про особливості розвитку роману 60—70-х років. Визначіть жанрові різновиди романів.

Поміркуйте. Чим відрізняється новела від оповідання? Чим вам імпонують прочитані новели у попередніх класах? Якими ідеями новели Олеса Гончара, Євгена Гуцала, Григорія Тютюнника, Миколи Вінграновського співзвучні нашому часу? Що вам подобається в лірико-романтичних повістях Михайла Стельмаха, Миколи Вінграновського? Які роздуми викликає у вас воєнна повість?

Аналізуємо твір. 1. Хто з українських митців звертався до образу Марка Проклятого? Як Стельмах інтерпретував легенду про Марка Проклятого в «Правді і кривді»? 2. Які актуальні проблеми порушено в романі? Як митець переосмислив фольклорні образи правди і кривди? До якого жанрового різновиду роману віднесете «Правду і кривду»? 3. Схарактеризуйте сюжетно-композиційну організацію твору. Обґрунтуйте, що образи Марка Безсмертного і Григорія Задніпровського для Стельмаха є ідеалом людини. Якими засобами творяться негативні персонажі?

Творча робота. 1. Розгляньте картину «Хліб» *Тетяни Яблонської* (с. 309). Що зображено на передньому плані? Яким настроєм пройнято художнє полотно? За допомогою яких кольорів утверджується життєрадісність героїв? Якими зображуються персонажі? 2. Прокоментуйте слова мистецтвознавця: «Хліб» *Тетяни Яблонської* — це прекрасна, чудова картина, жива, завзята, перейнята рухом, дівочим сміхом, стрекотанням машин». 3. Як змальовано повоєнні жнива в романі «Правда і кривда»? У чому спостерігається спорідненість образів трудівників на картині художниці та в романі Стельмаха? Доберіть синоніми до слова *золотий*, використайте їх у своїй розповіді про красу людської праці.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гурбанська А. Жанровий дискурс української повісті 60—80-х років ХХ століття. — К., 2008.

Ткачук М. Михайло Стельмах // Стельмах М. Вибрані твори. — К., 2005.

Олесь Гончар

(1918–1995)

Він ніколи нічого не хотів для себе. Був красивий і гордий в юності і в високі свої літа.

(Дмитро Білоус)

Талант народжується з великої любові до рідного краю, палкого прагнення допомогти народові вистояти у найтяжчі часи, а у найщасливіші — розквітнути. До таких людей належить Олесь Гончар — всесвітньо відомий письменник і громадський діяч, патріарх української літератури, блискучий майстер слова. Він написав знакові для своєї епохи твори: романтичну трилогію «Прапороносці», роман про сталінські репресії і трагічні перші дні Великої Вітчизняної війни «Людина і зброя», сміливий проблемно-філософський роман «Собор», захопливий роман

у новелах про молодих «Тронка». Звертаючись до молоді, *Олесь Гончар* писав: «*Хто пам'ятає про минуле, хто любить і береже природу, той зуміє краще оцінити сьогодення, більш осмислено трудитиметься в ім'я прийдешнього*».

«Він норма сам, він сам в своєму стилі» (Іван Драч)

Олесь Терентійович Гончар народився 3 квітня 1918 року в селі Слобода Суха на Полтавщині, звідки була родом його мати. Проте старша сестра Олександра Терентіївна засвідчує, що місцем народження письменника є околиця Дніпропетровська — робітниче селище Ломівка, рідне для їхнього батька. Через три роки після закінчення Першої світової війни Олесева мама померла, надірвавшись на будівництві нової хати, і хлопець у 1921 році переїхав до дідуся й бабусі. Саме тут Сашко одержав відоме світове прізвище Гончар (до речі, дідове, доти йменувався батьківським — Біличенко). Зростав Олесь в атмосфері любові, мав простір для милування рідними краєвидами, для перших подорожей у «країну Правди». Його характер формувався під впливом бабусі Єфросинії Євстихіївни — «найріднішої людини, що була для мене як образ самого народу». Вечорами бабуся й тітки любили слухати, як Олесь читав Шевченків «Кобзар», у них часто збирався для репетиції церковний хор, і хлопчина бачив «просвітлені, одухотворені людські обличчя». Дідусь і бабуся сприймалися ним як янголи-охоронці.

Ще школярем Олесь Гончар почав писати вірші та оповідання й деякі з них надрукував у газетах «На зміну» (тепер «Зірка») та журналі «Піонерія». Після закінчення в 1933 році Бресівської семіричної школи юнак працював у Козельщинській районній газеті «Розгорнутим фронтом». Літературний хист хлопця помітили, а в 1934 році його спрямували на навчання до Харківського технікуму журналістики. Роки навчання, літературне та культурне життя великого міста багато дали допитливому юнакові. Олесь не тільки вчився, а й підробляв на заводах, найчастіше на тракторному. Закінчивши 1937 року технікум, Олесь Гончар отримав призначення в Харківську обласну газету «Ленінська зміна». Багато працював, писав оповідання та вірші. Тут і побачили світ вісімнадцять ранніх оповідань митця.

У 1938 році Гончар став студентом філологічного факультету Харківського університету. Він поринув у студентське життя: оволодівав безцінними багатствами рідної та світової літератури, вивчав мови, писав нові твори. Його оповідання «Орля» та повість «Стокозове поле» навесні 1941 року були відзначені премією на обласному конкурсі.

У студентські роки Гончар щиро кохав Люсю Грапчеву, і вона відповідала йому взаємністю. Якби не війна, можливо, все

закінчилося б студентським весіллям. Але Олесь пішов добровольцем на фронт, а Люся залишилася в тилу. Кохана дівчина згодом стала прототипом найкращих героїнь Гончара — Шури Ясногорської з «Прапороносців» і Тані Криворучко з «Людини і зброї». Звістка про війну застала молодого письменника у бібліотечному читальному залі: «*Одним ударом були строжені всі наші студентські, по-юнацькому світлі мрії, сподівання... Після двотижневого навчання в чугуївських таборах під Харковом наш студентський батальйон направили на Дніпро в район Білої Церкви, де в цей час точилися жорстокі бої*», — згадував у «Письменницьких роздумах» Олесь Гончар.

За три місяці боїв з 3200 осіб студбату залишилося тільки 37. Приголомшений втратами, Олесь Терентійович дав клятву перед пам'яттю своїх однокурсників: «*Якщо залишуся живим, розповім про вас*». Болю йому додала й звістка про те, що в липні 1941 року помер від старих ран батько.

Почавши війну студентом, Гончар швидко став сержантом гвардійського підрозділу, а згодом і командиром обслуги батальйонного міномета, старшиною мінометної батареї. Перше поранення він отримав на берегах річки Рось. Коли Гончара евакуювали у польовий госпіталь поблизу Новомосковська, серед зловісної ночі перед ним велично постав старовинний козацький собор, який здавався монументальним протиставленням страхіттям війни. Це видиво пізніше й стало поштовхом до написання роману «Собор», про який заговорив увесь світ.

Удруге юнака серйозно поранили десь між Харковом і Полтавою взимку 1942 року й відправили у глибокий тил — в госпіталь аж до Красноярська. Після лікування Гончар повернувся на фронт, де його чекав важкий маршрут через Румунію, Трансильванські Альпи в Угорщину. У хвилини затишшя на папір лягали палкі поетичні рядки сержанта-мінометника: «*А я напишу — Україні! / Сонцю її і степам... / Сивим, як згадки, могилам, / Що тонуть в імлі голубій, / Шляхам, окутанім пиллом, / Якими йшли на бій*». Вірші привернули увагу, й Олесеви запропонували перейти в редакцію дивізійної газети. Проте він вважав, що його місце в окопах, на передньому краї, тож залишився з бойовими побратимами до останнього дня війни, зустрівши перемогу в Празі. Під час війни Гончар намагався підтримувати листовний зв'язок із сестрою Шурою. Коли влітку 1942 року він потрапив у фашистський полон, то з концтабору під Харковом кинув з-за колючого дроту записку, адресовану сестрі. Описуючи ці події в останньому творі «Невигаdana новела життя», Олесь Терентійович із глибоким почуттям відзначав солідарність народу в біді, адже та записка за допомогою «народної пошти» таки знайшла адресатку.

Почуття вдячності та обов'язку перед Божим Провидінням, яке зберегло його серед хаосу війни, змусило митця торкнутися забороненої теми «зруйнованих соборів». Це почуття письменник проніс усе життя, а за дев'ятнадцять днів до смерті написав у «Невигаданій новелі життя»: *«Визволила мене Божа Мати. Тільки Вона зробила так, що я не потрапив на шахти в Бельгію або в печі Бухенвальда, я угадав стати в колону тих, кого ешелонами відправляли в інший табір, а саме в Полтаву, а звідти на жнив'яні роботи в радгосп, що поруч з моєю рідною Сухою. Отже, дякую Тобі, Божа Мати, наша заступнице... Ми живі...»*

Повоєнні роки — це навчання Олесь Терентійовича в Дніпропетровському університеті й плідна професійна праця на ниві письменства. Його «Прапороносці» вирушили до мільйонів читачів багатьох країн (з'явилися десятки видань різними мовами), побачили світ романи «Таврія» (1952) і «Перекоп» (1957). Митця нагородили найвищими державними преміями: за роман «Людина і зброя» (1960) — Шевченківською, за «Тронку» (1963) — Ленінською, адже його твори справді вражали високою художністю. Здається, письменник здобув все: визнання, славу, високе суспільне становище, залишалось тільки покоритися системі й афішувати вірнопідданість владі. Проте в 1968 році Гончар оприлюднив роман «Собор», різко розкритикований з ідеологічного боку. Саме у цьому творі митець постав найбільш відвертим, щирим, чесним зі своїм народом. За «Собор» він отримав клеймо *«очернителя радянського ладу»*. Та, попри все, митець невтомно працював. У романі «Циклон» (1970) Гончар відкрив читачеві ще одну чи не найстрашнішу сторінку війни: страждання радянських воїнів у німецьких концтаборах. До проблем виховання важких підлітків звертався митець у повісті «Бригантина» (1973). У 1976 році з'явився роман «Берег любові» — твір про новітню Марусю Чурай, випускницю медучилища Інну Ягнич, яка, прагнучи гармонії, намагається облагородити світ, бореться зі злом, але й сама страждає від недосконалості світу. У 1980 році вийшов друком своєрідний роман-заповіт «Твоя зоря». Герой твору Кирило Заболотний — вольовий дипломат, знавець йоги, тенісист високого класу, в роки війни «Літаючий барс» — з особливою гостротою помічає деградацію суспільства. Екологічні біди, змізерніння людини, невміння помічати прекрасне, небажання творити світ, у якому торжествують краса, благородство почуттів, лицарське ставлення до жінки, — все тривожить його. Особливо непокоїть Заболотного проблема втрати совісті, адже без неї почнеться повна деградація людини: *«На почесному місці тоді, замість Мадонни, ставлю набитий стейками холодильник... І якщо ти впав — я через тебе переступлю. Піду далі, й жоден мій нерв не здригнеться! Кричатимеш — не почую. Не обернусь»*.

Обравши літературну стежу, Гончар вирушив у далеку подорож — назустріч мрії. Ця мандрівка, яку він сам, готуючи свій останній роман, називав подорожжю до Мадонни, тривала понад півстоліття. За цей час ні рай земний, ні обіцяний комунізм так і не настали. Не щезли ні цензура, ні ідеологічне прокрустове ложе. І Гончар, увінчаний багатьма високими нагородами, час від часу казав дружині: *«От якби мені писати на повну котушку!»* За життя письменника, як відомо, його головним «брендом» вважалися «Прапороносці». Цей роман, за визначенням Івана Драча, *«був ствердженням українства у Великій Вітчизняній війні»*, до того ж твір багато в чому упровадив новий погляд на війну як випробування не просто людини, а людяності, що може вистояти в лихолітті, тільки активізувавши найтонші, найособистісніші струни душі. Однак у щоденнику Гончара є такий запис: *«Січовик заповідає класти в могилу — під голову — сідло козацьке... А що я заповіси? Мені покласти під голову три книги: «Тронку», «Собор» і «Зорю»*. Це занотовано у січні 1982 року.

Своє 70-ліття Олесь Гончар зустрів гідно, як людина, що вистояла у боротьбі з нелюдською системою. Зростав його міжнародний авторитет. Здавалось, час підводити підсумки. Проте письменник, незважаючи на хворобу, включається у боротьбу за українську державність, виступає з гостропроблемними статтями, підтримує студентів (серед них — і свою внучку) в час їхнього протистояння владі — багатоденного голодування на Хрещатику похмурої осені 1990 року. Наступного року з'явилася публіцистична книга роздумів про українське відродження «Чим живемо». У ній, як і в портретних нарисах із рубрики «Про тих, що не гаснуть», збірниках «Про наше письменство», «Письменницькі роздуми», численних публікаціях у періодиці, Олесь Терентійович творив свій альтернативний підручник історії літератури та літературознавства, цікавий новаторськими шуканнями і нетрадиційним зіставленням творів національних і західноєвропейських письменників. *«У мистецтві часто доводиться якраз іти проти досвіду, проти канонів, від яких плодиться шаблон»*, — писав прозаїк у листі до Василя Фащенко.

Дослідники відзначають, що у творах Гончара домінують яса (саяво, тонка енергетика добра) й чистота, називають його одним із найсвітлоносніших письменників нашої доби. Водночас

Олесь Гончар у кабінеті.
Фото. 1968

Гончар не оминав тем соціального зла, складних проблем своєї епохи. Прозу Гончара відносять до «поетичного реалізму». Основними ознаками його індивідуального стилю є органічне поєднання реалізму з романтичним баченням світу, філософське заглиблення в найскладніші проблеми буття, ліричність образів і розповіді, постійні пошуки позитивного ідеалу, оригінальність художнього мислення. Особливості світобачення письменника знайшли вияв у мові його творів, зокрема у функціонуванні слів-символів, індивідуально-авторському словотворенні, перифразах. У 1993 році Міжнародний біографічний центр у Кембріджі визнав Олесь Терентійовича «Всесвітнім інтелектуалом 1992—1993 років».

Незаперечний авторитет Олесь Гончара визначив його місце на вершині українського суспільства. У нього була репутація не просто великого письменника, а й порядної, не заплямованої «негативом» людини, здатної задля України на визначний вчинок. Олесь Гончар сприймали як духовного лідера українців, як совість нації. 14 липня 1995 року Олесь Гончар помер. Похорон митця відбувся за народним звичаєм. Капела «Думка» співала молитву. Скорботно звучали хори *Артема Веделя* і *Дмитра Бортнянського*, рвала душу пісня «Чуєш, брате мій», яку виконав *Дмитро Гнатюк*. У почесну варту ставали не лише письменники і вчені, а й журналісти, вчителі, артисти, лікарі, робітники... Урочисте поховання на Байковому цвинтарі стало щирим виявом глибокої пошани до людини, яка свідомо обрала тернистий шлях служіння народу і до кінця чесно пройшла його. У 2005 році Олесю Гончару присвоїли звання Герой України.

Словникова робота. 1. Розширте свої знання про індивідуальний стиль письменника.

Індивідуальний стиль письменника — єдність творчих особливостей автора, його ідей, тем, характерів, сюжетів, мови. Зумовлюється стиль талантом, життєвим досвідом, світоглядом, загальною культурою, характером, уподобаннями, естетичними ідеалами митця, орієнтацією на певні літературні напрями. Стиль — явище цілісне. За висловом академіка *Віктора Жирмунського*, поняття стилю «означає не тільки фактичне співіснування різних прийомів, а внутрішню взаємну їхню зумовленість, органічний чи систематичний зв'язок, що існує між окремими прийомами». І хоча стиль пов'язаний з категорією художньої форми, з оригінальним використанням певних художніх прийомів і засобів, необхідно вбачати в стилі також і зв'язок зі змістом твору, з його ідеєю, проблематикою.

Індивідуальний стиль — явище неповторне, як і світогляд окремої особи. Досліджуючи стиль письменника, потрібно проаналізувати зміст і форму його творів, а також порівняти з творчістю попередників і сучасників. Неповторність митця полягає у відмінному від інших баченні світу, втіленому в образах мовними засобами. Письменник, звісно, керується не тільки власним, а й загальнолюдським досвідом і постулатами попередніх поколінь. Стиль є свідченням мистецького таланту автора. Недарма великий *Гете* вважав, що не всі письменники мають оригінальний стиль, адже стиль є найвищим ступенем художньої довершеності, якого досягають лише окремі майстри. Видатні письменники завжди приділяють величезну увагу своєму стилю, роботі над ним. «Усе, що в мене є, — це мій стиль», — говорив Нобелівський лауреат, блискучий стиліст *Володимир Набоков*.

Завдяки стилю митець творчо відтворює чи перетворює, художньо опрацьовує життєвий матеріал. Загальні теми, проблеми, події набувають в індивідуальному стилі письменника художньої неповторності. *Стиль, стилос*, тобто *перо* є, за виразом *Франца Кафки*, не просто «інструментом», але «органом письменника». *Джонатан Свіфт* влучно зауважив, що стиль — це власне слова на власному місці.

2. Що визначає індивідуальний стиль письменника? Чому в кожного митця він інший? 3. З'ясуйте особливості стилю Олесь Гончара.

Підсумуйте прочитане. 1. Що ви можете розповісти про дитячі та підліткові роки Олесь Гончара? Який вплив на хлопчика мала його бабуся? Як відобразилися спогади письменника про дитинство у його творах? 2. Якою людиною був митець у часи становлення свого таланту? Знайдіть у статті свідчення про людські якості Олесь Терентійовича та схарактеризуйте його як особистість. 3. Що ви довідалися про перші твори Гончара? Окресліть тематику його творчості. 4. Які епізоди із життя письменника вам запам'яталися найбільше? Чим саме? 5. Якими відзнаками вшановано Гончара і за які твори?

Поміркуйте. 1. Як формувався індивідуальний стиль Олесь Гончара? Який жанр літератури став для митця найулюбленишим? 2. Як саме щоденники, листування митця допомагають нам зрозуміти його психологічний стан і передумови написання творів? 3. Що дало підставу критикам назвати Олесь Гончара «поетичним реалістом»? 4. Які проблеми найбільше хвилювали письменника? 5. Як ви розумієте таке висловлювання *Павла Загребельного*: «Призначення людини — для страждань чи для героїзму? Гончар стоїть на боці героїзму — в цьому найвища сутність створених ним людських характерів, у цьому і найглибинніша суть його творчості». 6. Прокоментуйте тезу *Івана Драча*: «Гончара всюди є більше, ніж комусь би хотілось. Він був великим українцем, ідеалістичним і сильним, вольовим і незламним. Такі люди залишаються навіки». Чи погоджуєтеся ви з такими висновками письменника? Чому? 7. Знаменно, що на Байковому кладовищі Олесь

Гончара було поховано поряд із церковним собором. Як ви вважаєте, будь-яка людина достойна такого сусідства чи лише обрані, високодуховні особистості? Чому? 8. Зіставте і порівняйте подані цитати, зробіть висновки про ставлення їх авторів до релігії: «Бог у людині. Він є або його нема. Але повна його відсутність — се великий крок назад і вниз» (Олександр **Довженко**); «Я релігійний. Я вірю в Бога. Бо тільки диявол, нечистий дух міг так демонічно спотворити, понівечити коротке людське життя, наповнити його стражданнями, яких би вистачило для сотень поколінь роду людського» (Олесь **Гончар**).

 Творче завдання. Письмово прокоментуйте афористичні рядки Олесь Гончара: «Людині дано пам'ять, що сягає у віки, тому вона і людина»; «В землю — корінь, віти — в небеса».

Новелістика Олесь Гончара

Протягом усього життя митець звертався до «малих» форм прози — новел та оповідань, ставлячи їх на один філософсько-естетичний щабель з повістями і романами. Новелістика Гончара — високохудожня і тематично розмаїта. Тему війни і вболівань за майбутнє людства втілено в новелах «Модри Камень» (1946), «Весна за Моравою» (1947), «За мить щастя» (1964), «З тих ночей» (1974), «Плацдарм» (1985) і багатьох інших. Олесь Гончар — майстер оповіді про духовне оновлення героя, його шукання смислу життя.

Наскрізною у творчості Гончара є тема війни, розкриття якої відбувається вслід за всенародною трагедією (новели «Модри Камень»; «Весна за Моравою»; «Ілонка»; «Гори співають»; «За мить щастя»). У цих творах активно використано «батальний» пейзаж, застосовано прийом протиставлення «рідної» і «чужої» природи. Простежується перетворення «мирних» пейзажів у «батальні» сцени, персоніфікація та психологізація образів природи: «*Морава ласкаво плескалася в береги. Дерев дрімали на сонці. Білі будиночки сміялись до весняного сонця, старшина згадував землянки на Батьківщині, викопані на зарищах. Цілі села там перейшли жити під землю*». Є в новелах письменника і пейзажі-спогади, в яких мало характерних деталей, бо замість них автор створює лише загальне враження: «*...далекі Рудні гори скрізь ідуть за мною, ближчають з кожним днем, щодалі ширше розгортаючись у своїй трагічній чарівності. Бачу вже їх не забиті снігами, а зелені, темні, зігріті весняним сонцем, коли полонини, як сині озера зацвітають тим першим цвітом весни, що зветься — нібовий ключ*». Пейзаж і сюжет твору взаємозалежні: образи природи впливають на висвітлення подій, їх хід і розвиток, і навпаки, хід подій впливає на особливості сприйняття героями картин природи. Митець збагатив художню літературу образами української природи, та й не лише української. Усі пейзажі у Гончара оригінальні,

неповторні, а часто у його новелах спостерігаємо своєрідний пейзажний живопис.

По-особливому тепло, ніжно, трепетно, сонячно Олесь Гончар писав про кохання. Надзвичайно вражає новела «*За мить щастя*» (1964). У творі змальовано велике кохання між Сашком Діденком і Ларисою, яке спалахнуло раптово. Захоплює благородність Сашка, котрий заступається за кохану, караючи за брутальність, грубість і цинізм її чоловіка. Військовий трибунал засудив Діденка до смерті, адже він втрутився в чужу родину в чужій країні, через свої нестримні бажання спричинив конфлікт між радянськими солдатами і населенням визволених територій. З одного боку, це було неприпустимим як з моральної, так і з політичної точки зору. З іншого, карати за любов — теж злочин. Уже в назві новели «За мить щастя» опоетизовано мить «*мрій піднебесних*», чекання любові, нуртуючу пристрасть молодого солдата, якого хмелить радість перемоги, щастя від усвідомлення того, що залишився живим, а отже, буде й коханим. «*Хміль сонця*» і «*хміль кохання*» злились у «*мить щастя*», за яку заплачено найдорожчим — життям. Емоційний темпоритм оповіді настільки високий, що всі перипетії сюжету, деталі природи, описи однополчан-розвідників, слідчого з трибуналу стрімко рухаються до завершальної миті — розстрілу бійця: «*небо... хмелить хлопця*», «*хміль сонця*», «*палаюче літо*» й «*живе полум'я*», що опалило його, обняло, засліпило вечір із фантастикою музики, краси і мрій піднебесних, а любов Лариси «*з'явилась, мов із неба*».

Хоч наприкінці новели звучить фраза: «*Сталось, що мусило статись*», все ж усією оповіддю автор утверджує інше: так не повинно статись, адже історія душевного злету Діденка і Лариси проникнута таким щирим захопленням, такою вірою героя в «чудо», що і читач, налаштовуючись на високу хвилю сприйняття кохання, «*що робить людину сміливою, винахідливою і відважною*», теж вірить у благополучну розв'язку. Вражає сама стверджувально-піднесена тональність оповіді про прекрасну мить, що спинилась у шаленстві пристрасті. Різкий поворот тональності у фіналі — фатальна приреченість, відчай від неможливості відвернути біду, потрібен автору для того, щоб змусити читача здригнутись, пережити потрясіння від напруги над законами буття: Бог дає людині життя, любов, гармонію, а не зненависть, злобу, дисгармонію — насильницьку смерть. І ця останню мить Діденко сприймає гідно, по-юнацькому романтично, бо була в його житті мить інша — щаслива. Письменник по-філософськи осмислює мить як безкінечність буття, як злет, порив, устремління людської душі до прекрасного, як сфокусованість усієї сутності людини і як сенс усього попереднього життя, і як своєрідний вибух національного менталітету.

Олесь Гончар думав про майбутнє. Війна скінчилася, попереду демобілізація, повернення додому, там розпочнеться нове життя, у якому люди, що зустрілися зі смертю, будуть гуманніші, благородніші, добріші й насамперед щасливі, бо навчилися цінувати кожну мить життя. Твір проголошує право людини на щастя, хоч і короткочасне. Можливо, людина й живе на землі заради цієї прекрасної миті, хоч і платить часто дуже високу ціну.

Павло Загребельний, аналізуючи прозу Олесь Гончара, відзначав: «В основі справжньої творчості завжди лежала уява. І чи є щось привабливіше за людську уяву! Життя дає матеріал, дає засоби, дає барви, а вже художник вибудовує з цього свій мистецький світ, свій космос, свій універсум, і чим він просторіший, чим прекрасніший, чим правдивіший, тим більше ми віримо художникові і охочіше йдемо за ним». Новела є плодом творчої фантазії письменника. Олесь Гончар створює перед нашим внутрішнім зором картини, які змушують задуматися над долею не лише героїв твору, а й власною. Митець застосовує виразні засоби мистецького вираження: самоаналіз героя, внутрішній і зовнішній монологи, потік свідомості, синтез епічної й ліричної драматичної розповіді.

Підсумуйте прочитане. 1. Як ви розумієте назву новели «За мить щастя»? 2. Чи можна кохання артилериста Сашка до угорки Лорі вважати коханням з першого погляду? Чому? 3. Чому особливе місце у новелістиці Олесь Гончара посідає пейзаж? Наведіть приклади.

Аналізуємо твір. 1. Вам відомо, що специфічною жанровою рисою новели є чітка окресленість фабули, яка робить сюжет новели гостроподійним. Схарактеризуйте особливості сюжету новели «За мить щастя». 2. З якої причини цій новелі притаманна парадоксальність? Свою думку аргументуйте фрагментами з тексту. 3. Перелічіть вчинки Сашка Діденка з новели «За мить щастя». Спираючись на слова з тексту «*один раз*», «*не повторюється*», «*достойно*», висловіть власну оцінку вчинкам Сашка. Як ви розцінюєте вибір героя-переможця на користь свого кохання? 4. Чи можна вважати, що автор у новелі «За мить щастя» був на боці кохання? Чому? 5. Як ви розцінюєте рішення військового трибуналу стосовно Сашка Діденка? Чи можна було виправдати воїна-захисника? Чи не загинув Сашко Діденко в ім'я батьківщини, яку захищав?

Поміркуйте. 1. Які традиції новелістики Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, Миколи Хвильового продовжив Олесь Гончар? 2. Олесь Терентійович писав, що життя тримається на людяності, гідності, любові. Доведіть справедливості цього міркування фрагментами з новели «За мить щастя». Чи поділяєте ви думку письменника? 3. Уявіть, що у вас є змога здійснити диво: ви можете виправити деякі вчинки Сашка Діденка і змінити сюжетну лінію. Дайте свій варіант розвитку подій. 4. Літературознавці відзначають, що в новелах Олесь Гончара завжди перемагає світло, добро, неминуче утверджується віра в людину і гуманістичну місію її земного і космічного буття. Доведіть, що головний герой новели «За мить щастя» є уособленням перемоги добра над злом.

Робота в групах. 1. Кожен з учнів обирає позицію, яка найбільше йому до душі і, спираючись на неї, входить до певної групи, щоб оцінити вчинки Сашка Діденка. *Позиції:* I група — Батьківщина (політичний аспект); II група — герой твору (психологічний аспект); III група — товариші (морально-етичний аспект); IV група — жителі «виноградного містечка» (морально-етичний аспект). 2. Дайте власну категоричну оцінку вчинкам героя в чорному чи білому тонах і стисло поясніть її, спираючись на текст. На дошці — обрис постаті Сашка Діденка, на партах — чорні та білі кружечки. 4 вчинки — 4 кружечки з'являться в обрисі. Учень із групи називає вчинок, передає кружечок, аргументує. Паралельно заповнюється «**дерево проблем**»: а) «**Кожен сам обирає свою долю**» (психологічний аспект: любов — це життя; війна, смерть скінчилися, бажання кохати; вбивство в ім'я життя; проблема вибору); б) «**Нагорода за все**» (морально-етичний аспект: ми такі ж, як і він; мільйони пострілів в людину + один постріл; «орден вічного щастя»); в) «**Почуття несамовитої правоти**» (морально-етичний аспект: «Любов перемагає все»; протест проти чужого втручання в життя); г) «**Прийняти смерть достойно**» (збереження людської гідності за будь-яких обставин).

Творче завдання. Напишіть твір-роздум «Краса кохання у новелах Олесь Гончара». Складіть цитатний план, доберіть епіграф.

«Залізний острів» із роману «Тронка»

Уславлений роман «Тронка» побудований як степове мозаїчне панно з різних новел. Цей твір органічно поєднав пристрасть Гончара-публіциста і його поетичний хист. Після публікації роману з'явилося близько сотні статей і рецензій. **Павло Тичина** відгукнувся на «Тронку» так: «Яким світлим, яким багатонадійним і радісним почуттям душа моя бриніла, коли я «Тронку» перечитував». **Дмитро Павличко** зазначив у статті «Книга доби»: «Так широко, правдиво і поетично, як Олесь Гончар, у нас ще мало хто наважувався осмислити другу половину двадцятого століття». Цей роман *підвищив* художній рівень української прози, наповнив її найсучаснішими проблемами, відкрив можливість вільного лету фантазії наступникам Гончара.

Тронка — невеличкий дзвоник на шиї у вівці, щоб та не заблукала, а водночас і промовистий символ, що втілює ідею корінного зв'язку кожної людини з рідним краєм, а також торжества життя над смертю. Роман у новелах «Тронка», написаний у 1962 році та опублікований у наступному, спочатку мав назву «Полігон», що виразно акцентувала на шаленому озброєнні СРСР і протилежного табору держав, яке загрожувало всьому світові новою війною. Та згодом Олесь Гончар назвав свій твір «Тронкою», щоб тоненьким голосом степового дзвіночка-тронки промовляти до душі й серця молодого покоління, заперечуючи тезу про «другорядність», «провінційність» усього українського. Водночас назва символічна. Тронка — це голос українського степу, голос життя поетичного образу України.

Письменника цікавило, з яким моральним і духовним багажем стоїть людина на порозі третього тисячоліття, чи не розгубила вона чогось у край важливого на життєвій дорозі, яка доля у планети, що починає задихатися від димів промислових гігантів та перебуває у постійному страху перед екологічною чи ядерною загрозою. Митець розмірковує, чи стрімкі швидкості новітньої доби наближають людину до щастя.

У романі «Тронка» Олесь Гончар прагнув художньо осягнути найживотрепетніші питання сучасності, її складні проблеми і вражаючі контрасти. Задум письменника полягав у тому, щоб показати життя конкретної людини в тісних зв'язках з буттям планети, а планетарні проблеми спроектувати на індивіда. Такий масштабний погляд вимагав особливої форми, і письменник обрав жанр роману в новелах, майстерно розроблений Юрієм Яновським у «Вершниках». Як ви пригадуєте, кожен розділ у цьому романі є самостійною новелою.

Люди, зображені в «Тронці», не мають якихось унікальних здібностей, не роблять нічого незвичайного, виконують буденну сільську працю. На перший погляд, у «Тронці» відсутній наскрізний сюжет, нема єдиної сюжетної лінії, яка послідовно розвивається. Дванадцять новел «Тронки» — це дванадцять завершених історій, об'єднаних авторським задумом, а також спільними героями. Такий принцип художньої побудови «Тронки» був обумовлений тим, що письменник прагнув створити портретну галерею характерів, близьких за життєвим досвідом, але оригінальних, неповторних, наділених багатством душі, думки, почуттів. Любячи й художньо утверджуючи романтичне, героїчне, високе, Гончар не ідеалізує дійсності. У новелах «Азбука Морзе» і «Залізний острів» діють одні й ті самі герої — Тоня й Віталік. Інші новели вибудовують кістяк окремої сюжетної лінії, її вузлові моменти.

Дід Горпищенко — простий чабан, хлібороб. Не вчився в університетах, ні в яких країнах не бував. Але мислить він широко, думає про долю всього світу, висловлюється мовою поетичною, образною, мудрою. До сина-льотчика звертається так: *«Я звідти, де пішки ходили. Де на волах їздили. На конях гасали. Вітер! Птах! — то було найшвидше. А ти ось тепер у сталь загорнешся — і в небо, як снаряд, зблиснеш, наче та ракета, — і вже тебе нема»*. Горпищенка приваблюють краї невідомі, йому хочеться дізнатись, як люди далекі живуть, що відбувається на планеті.

Постать Лукії Назарівни Рясної, голови робіткому радгоспу, освітлена романтичним світлом. Ця жінка відзначається запальним характером, безкомпромісним ставленням до людей, вірою в те, що життя, яке вона пристрасно утверджує, може й повинно бути досконалим, здатним давати людині радість щас-

тя. І директор радгоспу Пахом Хрисантович теж із людей, які повністю віддаються роботі, підсвідомо поринають у неї, не помічаючи життєвих принад. Письменник запитує сам себе і читачів: може, в цьому і є щастя — у творчому напруженні, запеклій боротьбі за свої ідеї, коли життя відкривається людині у своїх найістотніших зв'язках і виявах?

Повноту життя відчують не тільки старші віком, а й зовсім юні герої новели «Залізний острів» — Віталік і Тоня. Вони не знають спокою, шукають у світі щось своє, потаємне, не побачене й не пізнане ніким. Їхнє щире кохання не згасає, незважаючи на різні погляди, вподобання, характери Тоні й Віталіка, осуд їх стосунків знайомими. У кожному вчинку закоханої пари — романтика. Адже молода людина — як парус, їй неодмінно потрібні простір і вітер. Капітан Дорошенко, котрий багато бачив, звадив і пережив, дійшов такого висновку про призначення людини у швидкоплинному світі: *«Все, власне, так просто, варто тільки усвідомити, що живеш один раз, що життя — це той рейс, який не повторюється, і що його треба провести достойно...»*.

Людьми від землі, носіями народної мудрості і снаги у романі виступають чабан Горпищенко і бульдозерист Брага. А поряд з ними чатує мир на землі начальник полігону Уралов, через чие серце проходять тривоги нашої доби. На полігоні гине його дитина, не витримавши бойової атмосфери з вічним гуркотом та вибухами. Глибокий підтекст мають драматичні події, що розгор-

Наталія Муравська. Бірюзовий прибій. 2005

таються на «залізному острові», куди Віталік і Тоня запливли знічев'я, не відаючи, що стануть мішенню для бомбардування. І сидять вони на ньому, *«ждучи нічного удару, мовчазно зіщулені, мов останні діти землі, мов сироти людства»*. У новелі «Залізний острів» автор акцентує на кмітливості юнака, його відповідальності за себе і свою кохану. Благополучна розв'язка переконує читачів, що ця юна пара — щасливчики долі.

Загальна концепція роману глибоко оптимістична. На сторожі всього живого, світлого і радісного стоять високодуховні герої «Тронки», і не випадково старий Горпищенко говорить своєму синові, льотчикові реактивної авіації, якому *«ніщо так не пахне, як наш степ»*, напучує: *«Ти — літай»*.

Новелістичний роман — складна й цікава жанрова форма. Саме в такому романі реалізуються окремі життєві картини, повнокровно виписуються характери, а з багатьох сюжетів, образів, деталей складається широка панорама цілої епохи. Олесь Гончар — майстер пейзажних картин. Його пейзажі вражають психологічною настроєвістю, яскравою метафоричністю. Гончар досить часто подає пейзажні картини в динаміці й контрасті. Як правило, вони підпорядковані розкриттю душевних переживань героїв.

Широковживані у мові класиків літератури народнопісенні епітети, художні образи, які втілюють героїку народу, не втратили свого значення й поетичності і в новітній літературі. Вони відзначаються лаконізмом, яскравістю, глибиною змісту. Ліричний і водночас епічно піднесений образ рідної землі створено в романі «Тронка»: *«Рідна сива земля чабанська»*; *«Висока могила курган... неторкана, в сивих полинах»*; *«Коли збігти на цю могилу, на саму вершину цього покритого сивими травами глобусу, то звідси видно далеко»*. Зовсім не випадкове тут повторення прикметника *сивий*, у якому закладено подвійний зміст — хронологічний і колористичний. Скупими й точними барвами письменник змальовує урочисту, билинну красу прадавнього українського степу. Олесь Гончар надзвичайно ошадливо, з граничною точністю вживав прикметники зі значенням кольору. Впадає в око його особлива прихильність до прикметника *сивий* не тільки в прямому, а й у метафоричному значенні. Це слово використовується і в описах урочистих, піднесених, для змалювання явищ незвичайних. *«Сивий, з'їдений часом камінь, груба робота, сліди стертої віковими вітрами посмішки»* (опис кам'яної баби), *«сива залізна гора (крейсер маревіє серед моря»*. Натомість слово *сірий* передає буденність, звичайність: *«буденно-сірі очі Віталіка»*; *«ситцева, сіра від пилюки сорочка та латані штани, сандалі на босу ногу... Ніщо не обтяжує його (старого чабана) буденну осадкувату по-*

стать». Змальовуючи портрет Яцуби, людини сухої, жорсткої, письменник до сірого ще додав металу і тим самим досяг індивідуалізації зовнішнього вигляду цього несимпатичного чоловіка, а також передав певні риси його характеру: *«Обличчя аскета, витягнуте, закостеніле. Голова їжачиться сталево-сірою сивиною»*. Сірий навіть пес, який охороняє Яцубин будинок. Вибір того чи іншого слова, його стилістичне забарвлення в тексті залежать не тільки від змісту, ідейного спрямування твору, художніх завдань, поставлених письменником, його індивідуальних можливостей і уподобань, а й від загальних мовних тенденцій.

Сучасники Олесь Гончара, які постійно перебували у силовому полі його слова, з особливою глибиною відчували роль митця у розвитку літератури. Нині все чіткіше окреслюється значення творчості Гончара: його внесок у формування галереї характерів, здатних взяти на себе відповідальність за світ, у збагачення філософського потенціалу літератури, у шліфування мови, розширення стильових можливостей прози, актуалізацію нових жанрових форм роману (передусім роману-поєми, роману в новелах).

 Підсумуйте прочитане. 1. З'ясуйте жанрові ознаки роману Гончара «Тронка». 2. Яка роль новели «Залізний острів» у романі Гончара «Тронка»? 3. Чому закохані стали заручниками «залізного острова»? 4. Чи змогли Віталік і Тоня передбачити, що старий корабель стане мішенню для літаків з полігону? 5. Яким чином кмітливий Віталік послав сигнал про біду на березі?

 Поміркуйте. 1. Чи погоджуєтесь ви зі словами Василя Фащенка, котрий назвав Гончара «словолюбцем і словотворцем»? Свою відповідь аргументуйте. 2. Які образи-символи використав Олесь Гончар у новелі «Залізний острів»? 3. Прокоментуйте міркування Гончара, висловлені у «Письменницьких роздумах»: *«У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користатися ним, рідним словом, але й натхненно рости, оберігати його коріння й леліяти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару життєвої правдивості й поетичності»*.

 Мистецька скарбниця. Розгляньте та опишіть картину Наталії Муравської «Бірюзовий прибор» (с. 327). Чи може це художнє полотно послужити ілюстрацією до новели «Залізний острів» з роману «Тронка»? Доберіть цитату, яка найбільш влучно передає зміст цієї картини.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Галич В. Постать Олесь Гончара в контексті постмодернізму // Дивослово. — 2005. — № 2.

Погрібний А. Олесь Гончар: початок пожиттєвого випробування... // Дивослово. — 1998. — № 5.

Перевірте себе.

I. Виберіть один правильний варіант відповіді:

1. Складний за побудовою і великий за обсягом епічний прозовий твір, у якому зображуються численні події у великій часовій послідовності, що описуються докладно, розлого, багатогранно; образи-характери та образи-персонажі в такому творі розкриваються глибоко й повно, називається: а) повістю; б) романом; в) хронікою; г) поемою.
2. Висловлення Олесь Гончара: «Вона була моєю долею, про неї найперше я думав у пеклі війни» стосувалося: а) Вітчизни; б) дівчини; в) бабусі; г) матері.
3. Твором з автобіографічною основою є: а) «Прапорonosці»; б) «Собор»; в) «Людина і зброя»; г) «За мить щастя».
4. Новела «Залізний острів» є складовою роману: а) «Собор»; б) «Тронка»; в) «Людина і зброя»; г) «Циклон».
5. Олесь Гончар зазнав нищівної критики радянських ідеологів за роман: а) «Тронка»; б) «Таврія»; в) «Перекоп»; г) «Собор».

II. Виберіть два чи більше правильних варіантів відповідей:

1. Олесь Гончар закінчив навчальний заклад: а) педагогічне училище; б) технікум журналістики; в) політехнічний інститут; г) університет; г) художній інститут.
2. Олесь Гончар працював у літературних жанрах: а) лірики; б) прози; в) публіцистики; г) критики; г) драматургії.
3. Олесь Гончар видав книги: а) «Тронка»; б) «Прапорonosці»; в) «Вершники»; г) «Собор»; г) «Деревій».
4. Олесь Гончар має звання лауреата: а) Шевченківської премії; б) Нобелівської премії; в) Сталінської премії; г) Ленінської премії; г) премії імені Лесі Українки.
5. Перу Гончара належать новели: а) «Камінний хрест»; б) «Залізний острів»; в) «За мить щастя»; г) «Модри Камень»; г) «В житах».
6. Героями новели «Залізний острів» є: а) дід Горпищенко; б) Віталік; в) Лукія Назарівна; г) Тоня; г) Кирило Заболотний.
7. Характер конфлікту в романі «Тронка» є: а) соціальним; б) побутовим; в) національним; г) внутрішнім; г) морально-етичним.
8. Події Великої Вітчизняної війни Олесь Гончар відтворив у романах: а) «Людина і зброя»; б) «Циклон»; в) «Прапорonosці»; г) Берег любові; г) «Твоя зоря».
9. Основними ознаками творчого стилю Олесь Гончара є: а) поєднання елементів реалізму й романтизму; б) філософське заглиблення у складні проблеми буття; в) лаконізм описів; г) ліричність образів і розповіді; г) постійні пошуки позитивного ідеалу.

III. На основі біографії або творів Гончара доведіть або спростуйте одну з тез: а) «Олесь Гончар — романтик. Слово його високе, піднесене, часом пафосне. Герої — красиві, сильні, мужні, сміливі. Полюбляє він виняткові ситуації, коли людина має виявити свою сутність до кінця. Нині не всі сприймають таку манеру письма. Наш прагматизм потребує іншого слова, але за ним уже не почути того високого голосу життя, який так умів передати, може, останній романтик у нашій літературі» (Олександр Ковальчук); б) «Якби можна окреслити, назвати одним словом розмаїті й багатолюдні світи романів і новел Олесь Гончара, передати одним словом найважливішу рису позитивних, а це означає, майже всіх його персонажів, то це було б слово «чистота» (Дмитро Павличко).

Григор Тютюнник

(1931—1980)

Як людина і як художник Григор Тютюнник уявляється мені ідеальним втіленням найголовніших рис українського національного характеру, у вимірах непокірливості і задуми.

(Павло Загребельний)

Твори Григора Тютюнника — це перевірена часом класика, на якій виростили й виростають справжні українці. Написати митець устиг небагато. Та не обсяг написаного визначає його цінність. Головне — як написано.

Григор Тютюнник писав, мов із чистої криниці живлющої воду брав і пригощав нею читача. Його новели, оповідання і повісті — це образки й картини з життя селян, котрих добре знав і любив. Умів золоте зерно правди відділити від полови, змалювати свого героя так, що той ставав для читача живим, близьким і рідним. Його персонажі здебільшого тяжко живуть і працюють, та не нарікають, не проклинають долю, а гідно несуть свій хрест. Провідний мотив творчості Григора Тютюнника — людська доброта. «Найдорожчою темою, а отже, й ідеалом для мене завжди були й залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших її виявах», — стверджував письменник.

У нинішньому прагматичному світі ця риса надзвичайно дефіцитна.

«Мила моя людино, ніколи я не скажу про тебе чорного слова»
(Григор Тютюнник)

Українські письменники споконвіку брали на себе місію народних заступників. Її свідомо обрав і Григор Тютюнник, для якого правда, не завжди приваблива, була найвищою моральною заповіддю.

Народився Григор Михайлович 5 грудня 1931 року на Полтавщині, в селі Шилівка, у сім'ї хліборобів. Родовід Тютюнників давній, степовий. Перша зав'язь його — десь на половецькому дереві, друга — на татарському. Звідти, з глибин пращасу, — чорні очі та воронові крила чуприн. І в старшого брата — Григорія, і в молодшого — Григора. «Хата наша, — згадував Григор Михайлович, — батьківська й дідівська, старовинна, стояла над шляхом, що веде з Полтави до Гадяча.

Стояла при самій греблі — вся у вербах, берестах, жовтій акації та бузині. Одразу ж за глухою стіною мало не від призьби й до самої річки лежав родючий низовий сінокіс...»

Особистість майбутнього письменника формувалася на основі романтизації батьківської постаті, якого репресували у 1937 році: *«Я тільки трішки-трішечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким...»* Візуальне створення батьківської фігури відбувалося на основі образу старшого брата, який обличчям був схожий на батька.

До війни Григорій Тютюнник жив у свого дядька Филимона в Донбасі. Дядько і його дружина Наталя вчили й виховували Григора, прагнучи замінити батьків. Обоє працювали в школі: дядько був бухгалтером, тітка викладала українську мову й літературу. В цій сім'ї Григорій уперше почув вірші *Лесі Українки*, запам'ятав «Як упав же він з коня», «На майдані» *Павла Тичини*, полюбив українські народні казки, з яких найбільше вподобав «Котигорошка». Там почав ходити до школи. У 1938 році дядько віддав Григора в український перший клас, де навчалося усього сім учнів. Через два тижні цей клас ліквідували через малий контингент, і хлопець опинився в російському першому класі. Відтоді Григорій розмовляв і писав листи російською мовою, аж поки не повернувся до рідного села.

Коли дядько пішов на фронт, залишивши дружину з двома дітьми і племінником, сусіди порадили хлопчикові повернутися до матері на Полтавщину, бо в Донбасі почався голод. Тяжкою і небезпечною виявилася одіссея малого Григора. Розграбованими селами, нескошеними полями й розбитими дорогами йшов з Донбасу на Полтавщину одинадцятирічний хлопчик. Обідраний, голодний, стомлений. Ночував у скиртах, покинутих куренях. До рідного села дістався через два тижні. Дитячі переживання і пригоди під час нелегкої подорожі описано в повісті «Климко».

Уже в дитинстві Григорій копав город, заробляв трудодні (носив воду для колгоспних полівниць). Мав подарований солдатський ремінь, а штани були ще на одній підтяжці, полотняні. Хотілося справжніх, із міського краму. Тож коли хлопчині довірили биків, він поїхав за двадцять кілометрів — здавати коноплі на завод. І заробив аж 90 карбованців! Такої суми вистачало не лише на штани, а тому Григорій розпитав земляків, де вони придбали добротний одяг. З'ясувалося, форму й кашкети хлопцям видали у ремісничому училищі. До нього, в районне містечко Зінків, і подалися босоніж осіннім степовим шляхом Григорій із матір'ю. Директор змилювався і погодився прийняти хлопця в училище.

Холодної зими Григорій ходив із рідного села Шилівка до училища лише в ремісничій формі, бо верхнього одягу не мав. На голову, під кашкет, мати напинала хустку. На околиці містечка хлопець ховав її до глибокої кишені. Повоєнного 1947 року учням щодня видавали 700 грамів хліба і 20 грамів масла. Був ще й приварок — пшоняна каша чи картопля. Григорій з'їдав його разом із відламаним шматком житняка, а більшу частину хліба і масло ніс додому. Для матері, тітки Оксани та її маленького Іванка. Шлях із райцентру додому, хоч і далекий, стелився звично, легко. У полях пахло чистим, білим снігом, але ще дужче, спокусливіше — хлібом, проте хлопець не надщипував і крихти. Гріла мати хустка, чулося рідне: *«Гришуню!»*.

Восени 1947 Григорій одержав свідоцтво слюсаря й вирушив до Харкова на завод імені Малишева, де *«шліфував танкову броню»*, як писав у «Автобіографії». Події і враження від навчання у ремісничому училищі лягли в основу повісті «Вогник далеко в степу» та оповідання «Смерть кавалера», де про юного героя Ігорка мати скаже з прихованим болем: *«В тата пішов»*.

Григорій мав хворі легені. Іржавий пил їх роз'їдав, руйнував здоров'я. Це змусило юнака, не відпрацювавши трьох років після закінчення училища, самовільно покинути завод і повернутися в Шилівку. Робота на землі була близька Григору, але довго пробути хліборобом не вдалося: за «втечу» з Харкова хлопця спровадили на примусові роботи до колонії, звідки як неповнолітнього випустили через чотири місяці. Тютюнник працював на підприємствах, потім завербувався у Донбас, на будівництво Миронівської державної районної електростанції біля Дебальцевого. Пізньої осені 1951 року Григорій забрали в армію на довгі чотири роки. Коли служив радистом на флоті у Владивостоці, Григорій посилено займався самоосвітою.

Перші оповідання й листи до брата з армії Григорій писав російською мовою. Делікатний Григорій Михайлович (уже відомий львівський прозаїк) теж відповідав російською. У становленні Григора як особистості і письменника — чимала заслуга його старшого брата. І те, що Григорій перейшов на українську мову — теж від брата, який у листі обережно запитав: *«Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову, сиріч душу?»* Саме старший брат спонукав молодшого писати про те, що добре знає. Якось під час розмови з братом про Ремарка, яким Григорій захоплювався, Григорій, кивнувши на село, сказав: *«Хто ж буде писати для оцих людей? Для них і про них! Ремарк?..»* Ці слова Григорій вважав заповітом Тютюнника-старшого.

Після служби на флоті, у вересні 1955 року, Григорій Михайлович поїхав відразу до брата. Вирішив вразити і земляків, і Григо-

рія, якого не бачив майже дев'ять років, тож вдягнув хвацький бушлат. Брат височів серед натовпу, вирізняючись смолянистою чуприною. Із душі враз вивітрилася матроська гоноровитість, і тихоокеанець свою безкозирку натягнув на кучері Григорія.

У рідній Шилівці Григір разом з братом будував нову хату, майстрував меблі, заводив пісень, ловив спінінгом щуки, вслухався в полтавський говір. І коли відійшов у вічність мудрий дядько Филімон Васильович, і коли назавжди попрощався з Григорієм, а потім, розгорнувши потерту течку, перечитав рукопис другої частини його знаменитого роману «Вир», остаточно усвідомив: якщо й стане письменником, то українським. Григір Тютюнник уподобав малий жанр: *«Оповідання — найближче до поезії, до почуття. Питають часто, над якою темою працюю. Ніколи не працював над темою. Завжди працюю над почуттями, що живуть навколо мене і в мені»*.

Після армії Григір Тютюнник токарював у Щотовському вагонному депо, закінчив вечірню школу і вступив на російське відділення філологічного факультету Харківського університету. 1961 року журнал «Крест'янка» надрукував першу новелу студента Григора «В сумерки», написану російською за підписом автора — Г. Тютюнник-Ташанський (псевдонім узяв від річки Ташань, яка текла через Шилівку). Задум цього твору виник з листа Григора до майбутньої дружини, якій розповідав про власну сім'ю і раптом усвідомив, що з-під пера вийшов художній твір. Григір дав прочитати написане старшому братові, а той радісно вигукнув: «Є!»

Кохана Людмила навчалася на українському відділенні філологічного факультету, була першою слухачкою його оповідань, які завжди хвалила: здавалося, влучніше і краще не напишеш. Після закінчення навчання разом із дружиною Григір поїхав на Донбас, викладав у вечірній школі.

У 1963 році за сприяння *Олеся Гончара* та *Анатолія Дімарова* Тютюнник перебрався у Київ, оселившись у невеличкому помешканні на Андріївському узвозі. Працював у «Літературній Україні», згодом — у видавництвах «Радянський письменник», «Молодь», «Дніпро», «Веселка».

Літературні журнали друкували оповідання Григора Тютюнника. Про його талант скоро почали говорити всі, бо надто вирізнявся. Постать митця була яскрава, колоритна. Любив «оживлювати» епізоди своїх майбутніх творів, робив це артистично й дотепно. У 1966 році з'явилася перша книга оповідань «Зав'язь», у 1969 — «Деревій». Однойменне оповідання Тютюнника «Літературная газета» відзначила премією всесоюзного конкурсу. Григір Михайлович не подобався тим, хто хотів сито жити, продукуючи безбарвні, заідеологізовані твори. Та й

цензорам дуже спокусливо було приручити гордого і сильного чоловіка, яким був Григір Тютюнник. Для цього йому отруювали життя псевдокритикою у пресі, гальмували видання книг. Докоряли, що «завис на тину», «пише лише про дядьків і дідів», що його персонажі «убогі та ображені». А митець писав про те, що йому боліло. Він мав очі, які не просто бачили життя, а ловили саму суть, самі глибини людського серця із його таємними бажаннями й турботами.

Григір Михайлович особисто переживав те, про що писав, перевтілюючись у своїх героїв, відчуваючи їхні душевні муки. Прозаїк намагався найяскравіше передати мову своїх персонажів, тому вів записники народних висловів, жваво й невимушено використовував величезну кількість фразеологізмів, епітетів, порівнянь. Письменник пірнав у словники, інші мовні джерела і добирав найвлучніші слова.

Перебуваючи 1969 року в Полтаві, де тоді завершувалась відбудова садиби Івана Котляревського, Григір Тютюнник долучив і своє слово до книги записів про великого полтавця: *«Нема у світі нації, яка б не утвердила себе, не відкрила себе через поета — від Гомера і до сьогодні. Я складаю глибоку шану перед Іваном Петровичем Котляревським — відкривачем України і українців, їхньої мови, пісні, слави. Хай святиться ім'я його в віках!»* У цьому записі є дух причетності до отого «відкриття українців» і самого Григора Тютюнника.

Журнал «Сельская молодёжь» у 1979 році відзначив митця медаллю «Золоте перо» — за багаторічне творче співробітництво. Додалися нові книги оповідань Григора Тютюнника — «Батьківські пороги» (1972), «Крайнебо» (1975), «Коріння» (1976), тепло сприйняті читачами. Тютюнник написав книги «Ласочка» (1970), «Лісова сторожка» (1971), «Степова казка» (1973), які стали золотим фондом української літератури для дітей.

Тютюнника називають майстром новели. Цей прозовий жанр вимагає глибини й сконденсованості думки, емоційної насиченості письма, філігранності фрази, вираженості кожного слова. Тютюнник здійснював титанічну інтелектуальну і душевну роботу, створюючи справжні шедеври, відкриваючи читачеві таємницю буття.

Формула «батьки і діти» належить *Іванові Тургенєву*, котрий так назвав один із своїх романів. Одвічний конфлікт «батьків і дітей», що має в собі елемент і самоствердження, і певною мірою заперечення ідей батьків, вияскравлюється і в доробку Григора Тютюнника. Оповідання «Син приїхав», «Оддавали Катрю», «Нюра» демонструють розгорнуте дослідження українського родинного світу зі спустошеним батьківським виявом мужності.

Герої Тютюнника — діти святої і грішної селянської землі, мільярдна часточка її цілющої, доброї енергетики. Прозаїк сподівався, що з таких дітлахів, якими він населив свої твори, виростуть добротворці, котрі, попри всі перешкоди, виконуватимуть добротворчу місію, рятуватимуть світ від зла, оберігатимуть життя на Землі. Тютюнникові герої у своїй позірній беззахисності сильніші за злих і сильних представників влади. Словами героїні повісті «Вогник далеко в степу», згорьованої, змученої тяжким життям тітки Ялосовети, автор підтверджує своє і народне розуміння людської краси: «Усі люди красиві, як добрі».

Олесь Гончар писав: «Думаючи зараз про книги, що їх нам залишив Григір Тютюнник (а все це були збірки переважно оповідань), я ще раз переконуюсь у тому, як багато можна сказати про життя, про свій час навіть на кількох сторіночках, якщо все в них художньо доцільне, містке, значне, якщо явлений з-під пера рядок наснажений правдою, живою образністю, якщо мовлене слово дихає щирістю і силою почуття. Тоді й так звана «мала» проза стає прозою великою і створені нею характери можуть ставати в ряд із образами романними».

Тютюнник любив товариство, швидко сходився з людьми, був дотепний, артистичний, твори випробовував «на публіці», довіряв загалові. Григір Михайлович завжди жив по совісті, дотримуючись засад добра і справедливості, вимагав того ж від інших. Багатом письменникам Григір не міг подарувати їхньої легковажності стосовно слова, відступництва від правди. Вимагав від своїх молодших і старших колег шевченківського подвижництва, високого служіння народів. Обдарованих митців щиро підтримував. Григір Михайлович міг дочитати чужий твір пізньої ночі й відразу зателефонувати авторові, аби сказати кілька теплих слів. Про це є свідчення *Володимира Дрозда*. Коли його роман «Катастрофа» критикували на всіх рівнях, саме Григір Тютюнник підтримав молодшого колегу. Несподіваний нічний дзвінок занепалий духом Володимир Дрозд запам'ятав на все життя.

Збереглося спостереження *Грини Жиленко*: «Придивіться, як Григір надзвичайно красиво ходить!» І справді, Тютюнник вирізнявся в юрбі: високий, ставний, з гордо піднесеною головою, він, стріпуючи чуприною, крокував сягнисто, впевнено й твердо. Коли запрошували в гості, за звичкою переступав поріг, упівголоса наспівуючи якісь відомі рядки. Найчастіше заводив: «Ой чий то кінь стоїть...». Кланявся господині, а господареві міцно тиснув руку. За хвилику-другу опинявся в центрі уваги: вмів розповідати билиці й небилиці, а найбільше — переповідати «в ролях» задуми своїх майбутніх творів та когось вдало, але, як правило, незлобливо передражнювати. На Григора Михайловича не ображалися, його любили. Це вважалося дивиною в творчому

середовищі, було тим випадком, коли міра таланту настільки висока, що йому, даному від Бога, вже не заздять.

Григір Тютюнник належав до письменників, які в часи хрущовської «відлиги» були нещадними до фальші, сприяли реабілітації літератури, поверненню їй доброго імені. Проте з початком застою знову з'явився потік поверхової літератури «соцреалізму». Тютюнник був далекий від цього. Усе бачене й пережите він прагнув правдиво, природно переплавляти в художнє слово. На завдання написати нариси Григір Михайлович відповідав: «Не вмію писати на замовлення — і квит». Коли ставало дуже сутужно, прозаїк намагався хоч щось надрукувати, наприклад, у журналі «Дніпро» про шахтарів. Але то були не політичні портрети, а життєві. Письменник зображав життя, яке знав достеменно і яке, крім нього, ніхто б так не зобразив. Його твори відповідають формулі, яку *Андрій Тарковський* дав кінематографу, — «зафіксований час». Типовий тютюнниківський герой, писав *Анатолій Шевченко*, — «трудяга, душевний, часом наївний, у чомусь химерний, беззахисний, як дитина, добрий чоловік». Така ніжна мужність, внутрішньо надломлена, совісна і водночас не здатна до повноцінного соціального життя, виразила покоління українського чоловіцтва, що формувалося як «сироти війни».

Характерною особливістю Тютюнникових творів була незрима присутність автора, його люблячої, інколи ледь іронічної усмішки, зверненої до своїх «дітей» — дорослих і малих персонажів. В оповіданнях Тютюнника багато совісних синів («Дивак», «Смерть кавалера», «В сутінки», «Климко», «Комета», «Сито, сито...», «Перед грозою», «Тайна вечерея»), які ростуть без батька, але він є для усіх них ідеалізованою постаттю, яку символічно прагне повернути син у своєму моральному становленні-змужнінні. Оригінальність творів Григора полягає в тому, що вони здебільшого починаються не розлогом вступом, а дією чи якоюсь важливою деталлю. Колоритна гама Тютюнникової деталі продумана, використана настільки точно, що без неї важко було б говорити про цілісність усього твору. Письменник обирає таку точку зору, щоб найточніше, найповніше, найправдивіше змалювати життя. Кожна деталь новеліста — це влучний мазок художника, через який у процесі узагальнення конкретного він зрештою приходив до викінченої картини.

Психологічно Тютюнник найближчий до Василя Стефаника і Григорія Косинки. Тесть Стефаника радив йому: «Василю, не пиши так страшно, бо вмреш!» Подібну пораду давав Григорові його брат: «Ти, Григоре, надто відкриваєш серце, ти хоч рукою його прикривай».

Творчість Григора Тютюнника можна розглядати як крик болю, документ-звинувачення системі, що завдавала багато

Віктор Коровчинський.
Селяни. 1927

страждань і горя людям. І все ж, хоч які важкі були випробування, хоч яким нестерпним було життя, його твори не породжували відчуття безвиході й песимізму.

У ліричних оповіданнях Тютюнник засобами психологічного письма передавав ледве вловимі внутрішні стани молодого людини, особливо ті, коли тільки-но народжується велике почуття. Як мудрий знавець життя, Тютюнник виписував й гіршу його сторону, подавши галерею образів жорстоких, марнославних «наполеонів» місцевого масштабу, які

тероризували і підминали під себе інших, як, наприклад, у новелах «Чудасія», де голова колгоспу знущається із сільського безногого сторожа Мусія Приходька, та «Смерть кавалера», де показано «монарха» місцевого значення — директора ремісничого училища Сахацького — в оточенні підлабунників, які роблять його могутнім і невразливим.

Творчі інтереси письменника можна визначити вже за назвами його творів, які свідчать про нерозривність з природою, про природне в людині й одухотворення природи: «Зав'язь», «Холодна м'ята», «Кленовий пагін», «Проти місяця».

«На кожного Авеля по три Каїни», — так характеризував Григорій тогочасну моральну атмосферу в Україні, бачачи жахливу прірву між словом і ділом. За всієї зовнішньої сили та мужності насправді митець був незахищеним дитям на цій землі, вразливим, щирим, чесним. Ще молодим він збагнув: «Життя у творчій свідомості письменника начебто роздвоюється: одна площина — існуюче, друга — бажане. Це єдине джерело творчої енергії».

Тютюнник переклав українською мовою твори «Калина червона» Василя Шукшина, «Серце Данко» Максима Горького та інші. Григорій Михайлович єдиний із українських (тоді ще радянських) письменників поїхав до Шукшина на похорон. Поїздка опального українського письменника до не менш опального російського переповнила чашу терпіння компартійних ідеологів. Давнє гоніння стало ще лютішим, нещаднішим. Режим не сприймав правди про реальне життя, справжні, а не вигадані історії, засуджував будь-які відхилення від загальноприйнятих канонів лакування дійсності. А тим часом із-під його пера з'являлися самотні перлини про земне буття українського народу. Найбільшого розголосу набули оповідання «Поминали Маркіяна», «Кізонька», «Три зозулі з поклоном», «Оддавали Катрю».

Григорій Тютюнник — автор високовартісних, оригінальних, стилістично колоритних творів. Митець з'ясовує, де ж межа між добром і злом, яка міра нашої свободи і відповідальності, волі і сліпого випадку, чи існують універсальні визначники абсолютного блага тощо. Морально-етичні категорії у письменника мають своїх носіїв, що співіснують в одному творі. «Ідеалізм мій полягає в тому, — писав Тютюнник, — що я завжди жду від людини хорошого. Через це у мене повна відсутність дипломатичності у стосунках з людьми, повна — збоку це, певно, видається наївністю — відвертість, а по цьому — жахлива втома, розчарування, депресія». Це засвідчують і його нові книги «Климко» (1976), «Вогник далеко в степу» (1979).

26 лютого 1980 року Тютюннику присудили республіканську премію імені Лесі Українки «за кращі глибокоідейні і високохудожні твори для дітей, що сприяють комуністичному вихованню підростаючого покоління». Письменник на цю нагороду зреагував неоднозначно: він писав не для дітей, а про дітей. На дорікання «доброзичливців» у тому, що Тютюнник не подякував за премію партії та уряду, митець відповів: «Я ту премію одержувати не буду». 7 березня 1980 року Григорій Тютюнник подолав у собі депресивну наївну сутність через самогубство. Поховали письменника на Байковому цвинтарі. Було холодно — і в Україні, і в душах. Падав сніг, засліплював очі й не танув. У пам'яті бриніло Тютюнникове заклинання: «Мало — бачити. Мало — розуміти. Треба любити».

У 1988 році вийшла книга літературної спадщини і спогадів про Тютюнника «Вічна загадка любові». 1989 року творчість Григора Тютюнника посмертно відзначили Державною премією імені Тараса Шевченка.

Мистецька скарбниця. Чимало творів Григора Тютюнника екранізовано. Є короткометражні фільми «Оддавали Катрю» Петра Марусика, «Скляне щастя» Ярослава Ланчака (за оповіданням «Син приїхав»), «Грамотний» Станіслава Чернілевського, «Три плачі над Степаном» Володимира Шалиги, повнометражний — «Климко» Миколи Вінграновського.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте значення нового терміна.

«Сільська проза» — напрям, який утвердили в російській літературі Валентин Распутін, Віктор Астаф'єв, Федір Абрамов, Василь Шукшин. Вони всебічно й ґрунтовно зображали сільський побут, внутрішню потребу укоріненості людини, досліджували масовий симптом — порушення зв'язків людини з рідною землею, знецінення сільської праці, народних звичаїв, занепад моралі. Ці письменники ставали на захист цінностей, які народ утверджував упродовж